

УДК 347.9-044.247(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-2/5>

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Музичук Катерина Сергіївна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-4153-8558

Чупринський Борис Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8015-9908

У статті запропоноване вирішення проблеми трансформації судової системи України у відповідності до європейських стандартів судочинства з метою входження нашої держави до Європейського Союзу. Необхідність трансформації судової системи зумовлена внутрішньо-державними проблемами, які істотно впливають на якість здійснення правосуддя та підтримують довіру суспільства до судової гілки влади. Окреслено напрямки реформування судової системи України відповідно до європейських стандартів судочинства задля практичного впровадження принципу верховенства права, забезпечення незалежності та неупередженості судових інститутів, здійснення справедливого та ефективного судочинства. Обґрунтовано необхідність удосконалення доступу до правосуддя шляхом реорганізації місцевих судів, посилення функціональної та процесуальної спроможності суду касаційної інстанції, забезпечення можливостей для сплати судового збору як однієї з перешкод у доступі до правосуддя, розвитку інституту суду присяжних та альтернативного (досудового) та поза-судового врегулювання спорів, в тому числі розвиток інститутів медіації, мирового судді та третейського суду. Доведено необхідність посилення незалежності судової гілки влади шляхом забезпечення безстороннього вирішення суддями переданих їм справ, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких причин. Проаналізовано доцільність створення ефективної моделі конкурсного відбору суддів та посилення боротьби з корупцією як критеріїв для приведення судової системи України у відповідність до європейських вимог. Пропонована трансформація судової системи сприятиме забезпеченню ефективного, доступного та якісного судочинства, спрямованого на всебічний захист і реалізацію прав і свобод людини.

Ключові слова: трансформація судової системи; європейські стандарти судочинства; доступ до правосуддя; незалежність судової влади; судовий захист.

Muzychuk Kateryna, Chuprinskij Borys. Transformation on the Judicial System in the Condition of Europe Integration

The article proposes a solution to the problem of transforming the judicial system of Ukraine in accordance with European judicial standards with the aim of our country joining the European Union. The need to transform the judicial system is due to domestic problems that significantly affect the quality of the administration of justice and undermine public trust in the judicial branch of government. The directions of reforming the judicial system of Ukraine in accordance with European judicial standards for the practical implementation of the principle of the rule of law, ensuring the independence and impartiality of judicial institutions, and the implementation of fair and effective judicial proceedings are outlined. The need to improve access to justice through the reorganization of local courts, to strengthen the functional and procedural capacity of the court of cassation, to provide opportunities for paying the court fee as one of the obstacles to access to justice, to develop institutions of jury trials and alternative (pre-trial) and out-of-court settlement of disputes, is substantiated, including development of institutions of mediation, magistrate and arbitration court. The need to strengthen the independence of the judicial branch

of government by ensuring that judges impartially resolve cases referred to them, based on the facts and in accordance with the law, without any restrictions, undue influence, inducement, pressure, threats or interference, direct or indirect, from any side and for any reason. The expediency of creating an effective model for the competitive selection of judges and strengthening the fight against corruption as criteria for bringing the judicial system of Ukraine into compliance with European requirements is analyzed. The proposed transformation of the judicial system will contribute to the provision of effective, accessible and high-quality judicial proceedings aimed at the comprehensive protection and realization of human rights and freedoms.

Key words: transformation of the judicial system; European judicial standards; access to justice; independence of the judiciary; judicial protection.

Потужним кроком на етапі втілення багатовікових європейських прагнень українського народу стало ухвалення рішення країнами-членами Європейського Союзу 23 червня 2022 року про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Така перспектива ставить перед нашою державою вимоги досягнення ідеалів демократичного суспільства, панування верховенства права, поваги до прав людини та їх ефективного захисту, функціонування судової системи відповідно до демократичних принципів судочинства.

Основною метою трансформації судової системи є зміцнення судової влади, гарантування незалежності, неупередженості суддів, боротьба з корупцією, відновлення довіри суспільства до судової гілки влади в Україні та забезпечення права на ефективний судовий захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав. На шляху до цих трансформаційних перевтілень судова система України повинна пройти глибинний процес реформування задля приведення її у відповідність до європейських стандартів.

Хоча різноманітні аспекти функціонування судової влади у світлі вимог євроінтеграції у різний час досліджували українські вчені (В. Бабкова, В. Бринцев, М. Коцюбра, Р. Куйбіда, Л. Москвич, І. Назаров, Л. Наливайко, Н. Пархоменко, Я. Романюк, П. Рудик, О. Саленко, О. Святоцький, В. Сердюк, О. Стрельцова, О. Хотинська-Нор, Ю. Шемшученкота ін.) все ж висвітлення питання трансформації судової системи піднімалися недостатньо.

Метою статті є виокремлення основних шляхів та пріоритетів подальшої трансформації судової системи України відповідно до європейських стандартів судочинства задля практичного впровадження принципу верховенства права, забезпе-

чення незалежності та неупередженості судових інститутів, здійснення справедливого та ефективного судочинства.

В преамбулі Закону України «Про судоустрой і статус суддів» задекларовано, що правосуддя в Україні функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд [1]. Однак, для того, щоб ці правові норми мали дієвий, а не ілюзорний характер, вони повинні ефективно запроваджуватися на практиці.

Використання багатовікового досвіду демократичних країн Європи шляхом впровадження в національну правову систему європейських стандартів здійснення правосуддя сприятиме забезпеченню єдності судової практики в Україні та гарантуватиме остаточність судових рішень. Суди повинні спиратися на європейські стандарти судочинства під час ухвалення рішень у разі, коли національне законодавство є неналежним або не містить відповідних положень.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2, ст. 3]. А гарантоване статтею 55 Конституції України основоположне право на судовий захист є гарантією реалізації усіх інших прав особи, оскільки кожен має право звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відповідно до правової позиції, сформульованої Конституційним Судом України, удосконалення законодавства в контексті статті 55 Конституції України має бути поступовою тенденцією, спрямованою на розширення судового захисту прав і свобод людини [3].

Формування ефективної судової системи спрямоване на забезпечення практичної реалізації права особи на судовий захист та дотримання принципу верховенства права. А верховенство права є невіддільним від можливості отримати доступ до правосуддя. У своїх прецедентах Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово стверджував про порушення права на доступ до правосуддя як складової права на справедливий суд, звертаючи увагу держав-членів Ради Європи на слабкі місця в їхніх національних судових системах, які вказують на порушення правосуддя.

Вперше право доступу до правосуддя виокремлене ЄСПЛу справі «Голдер проти Сполученого Королівства», де вказано, що право на доступ до суду є однією з невід'ємних складових права на справедливий суд, оскільки саме це право дає змогу користуватися процесуальними гарантіями, наведеними в п. 1 статті 6 Конвенції. Такі характеристики судового процесу як справедливість, публічність, динамізм позбавляються сенсу, якщо немає судового розгляду [4, п.п. 35-36].

Втілення в життя принципу доступності правосуддя забезпечує особі можливість реалізації права на справедливий суд. У Рекомендації №R(81) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, прийнятій Комітетом Міністрів на 68 засіданні 14 травня 1981 р. зазначено, що право на доступ до правосуддя і на справедливий судовий розгляд, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції про права людини, є однією з основних засад демократичного суспільства. Для покращення доступу до правосуддя державам-учасникам слід вжити всіх необхідних заходів, щоб інформувати широкий загал про засоби захисту прав кожної особи в судовому порядку, а також спростити, прискорити і здешевити судове провадження по цивільних, господарських, адміністративних, соціальних або податкових справах [5].

Слушною є позиція Кучинської О. П. та Щиголя О. В. про те, що доступ до правосуддя передбачає можливість не лише формального звернення особою до судових органів, а й реальне здійснення ними

своїх повноважень щодо вирішення поставленого питання [6, 23].

Саме покращення доступу до правосуддя є першочерговим напрямом трансформації судочинства. Підтвердженням цьому слугує Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [7, п. 4.1], в якій серед шляхів вирішення цієї проблеми передбачено:

- необхідність реорганізації місцевих судів з метою забезпечення оптимальних умов доступу до правосуддя;

- посилення функціональної та процесуальної спроможності Верховного Суду з метою забезпечення єдності застосування норм матеріального та процесуального права судами різних юрисдикцій та розгляду міжюрисдикційних спорів;

- забезпечення ефективної організації роботи Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності;

- вдосконалення методики визначення ставок судового збору для окремих категорій справ з метою усунення перешкод для доступу до правосуддя; розвиток інституту суду присяжних; визначення законодавчих критеріїв перегляду вироків щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі чи позбавлення волі на строк понад 10 років; запровадження інституту тимчасового відкликання судді з відставки; удосконалення законодавства з метою запровадження дієвих механізмів запобігання зловживанню учасниками процесу своїми процесуальними правами; забезпечення дотримання прав жестомовних осіб у судочинстві та надання послуг перекладу; розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування;

- розвиток альтернативного (досудового) та позасудового врегулювання спорів, в тому числі розвиток інститутів медіації, мирового судді та третейського суду.

Для реалізації права на судовий захист прав людини необхідно мати незалежний судовий орган. Саме тому наступною вимогою, яку ставить Європейський Союз на шляху трансформації судової сис-

теми України, є забезпечення ефективної та незалежної судової влади.

Реальна незалежність судових органів є наріжним каменем ефективного правосуддя. Усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її [8, п.п. 1-2].

Незалежність судової гілки влади обумовлена наявністю гарантій незалежності та неупередженості суддів. Захищеність суддів на рівні Конституції є найважливішою гарантією незалежності судової влади, неупередженого, об'єктивного, безстороннього та незалежного виконання суддями своїх обов'язків щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства права та конституційного ладу в державі [9, п. 3].

Судовий захист прав людини незалежним і неупередженим судом є важливим державним інститутом, належне функціонування якого покладається на державу, що є підзвітною суспільству, якому вона служить. Саме незалежність судді, посягання на яку в будь-який спосіб заборонено, є невід'ємною складовою цього інституту. Незалежність судді не є прерогативою чи привілеєм, наданим для задоволення власних інтересів судді, а гарантією поваги до прав людини та основоположних свобод. Це додаткова міра контролю та відповідальності. Наділяючи суддів незалежністю, держава отримує право висувати до суддів високі вимоги та вимагати від них компетентності і неупередженості [10, с. 17-18]

Резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року схвалено «Основні принципи незалежності судових органів» [8], в яких закладено стандарти незалежності судової влади. Зокрема, судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких причин. Судді завжди повинні поводитися таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів. Особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відпо-

відну підбору кваліфікацію в галузі права. Будь-який метод відбору суддів повинен виключати можливість призначення на посаду за неправомірними мотивами. При відборі суддів не повинно бути дискримінації щодо даної особи за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану та ін.

Незалежність суддів є гарантією свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування права. Задля її забезпечення в Україні в умовах євроінтеграції необхідно вжити комплексних дієвих заходів:

- модернізації механізмів ефективного функціонування та оптимізації органів суддівського врядування та самоврядування;

- удосконалення організаційного та фінансового забезпечення діяльності органів судової влади;

- розвитку комплексної системи комунікації судової влади з суспільством з метою підвищення стандартів якості роботи суду.

Наступним кроком на шляху реформування судової системи є створення ефективної моделі конкурсного відбору суддів та посилення боротьби з корупцією. Зумовлена недовістю Вищої кваліфікаційної комісії суддів України проблема дефіциту суддівських кадрів суттєво вплинула на якість здійснення правосуддя, порушення розумних строків розгляду справ. Саме тому запуск механізмів добору суддівського корпусу на засадах відкритого, конкурентного доступу до професії судді та суддівської посади, усунення суб'єктивних, насамперед, політичних, впливів оптимізує процес добору фахового судового корпусу. Процедура формування добросовісних професійних суддівських кадрів, прозоре та законне функціонування судової системи та наявність ефективної процедури здійснення дисциплінарних проваджень щодо суддів є запорукою трансформації судової влади та відновлення довіри суспільства до неї.

Враховуючи, що органи суддівської влади виконують роль знаряддя в забезпеченні дієвості антикорупційних зусиль, боротьба з корупцією в даній сфері є осо-

бливо значимою. Ефективна перевірка суддів та претендентів на вказану посаду, добросовісність кваліфікаційних та дисциплінарних органів у сфері правосуддя, усунення можливостей для прийняття рішень в умовах конфлікту інтересів, відкритість процедур добору кандидатів для призначення на посаду судді, високий рівень професійної етики суддів, оперативний і справедливий розгляд дисциплінарних справ щодо суддів, наявність ефективного механізму перевірки законності походження майна судді, запровадження інституту кримінальної відповідальності суддів за свавільне зловживання своїми повноваженнями [11], забезпечення невідворотності відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушеннями є заходами, спрямованими наблизити судову систему України до європейських стандартів протидії корупції. Кожне корупційне правопорушення не повинно залишатися без відповідного реагування

та покарання, яке супроводжується якісним досудовим розслідуванням та справедливим судовим розглядом.

Висновки. Дотримання та впровадження європейських стандартів побудови та функціонування органів судової влади є запорукою ефективного судового захисту прав людини. У європейських стандартах сконцентрований позитивний досвід розвинутих демократичних країн, а тому використання їх при реформуванні судової системи сприятиме входженню України до Європейського Союзу. Трансформація судової системи у сфері покращення доступу до правосуддя, незалежності судової гілки влади, функціонування механізмів конкурсного відбору суддів та посилення боротьби з корупцією у світлі міжнародних стандартів та кращих практик Ради Європи та Європейського Союзу сприятиме забезпеченню ефективного, доступного та якісного судочинства, спрямованого на всебічний захист і реалізацію прав і свобод людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 25.11.1997 р. N 6-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>.
4. Рішення ЄСПЛ від 21.02.1975 р. у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» (заява № 4451/70).
5. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14.05.1981 р. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>.
6. Кучинська О., Щиголь О. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019, №3. С.20-27.
7. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затв. Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.
8. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text.
9. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 4 грудня 2018 року №11-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-18#Text>.
10. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства / за ред. Ю. Землицької. Київ, 2015. 708 с.
11. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>.

REFERENCES:

1. Pro sudoustriyi status suddiv: ZakonUkrayiny vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukrainian]

2. KonstytutsiyaUkrayiny: ZakonUkrayiny vid 28.06.1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>. [in Ukrainian]
3. RishennyaKonstytutsiynohoSuduUkrayiny vid 25.11.1997 r. N 6-zp. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>. [in Ukrainian]
4. Rishennya YESPL vid 21.02.1975 r. u spravi «Holder protySpoluchenoKorolivstva» (zayava № 4451/70).
5. Rekomendatsiya № R (81) 7 KomitetuMinistrivRadyYevropyderzhavamchlenamshchodozakhodiv, shchopolehshuyut' dostup do pravosuddya vid 14.05.1981 r. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>. [in Ukrainian]
6. O. Kuchyn's'ka, O. Shchyhol'. Ponyattya ta zmistdostupu do pravosuddya v kryminal'nomuprotsesiUkrayiny. Visnykkryminal'nohosudochynstva. 2019, №3. S.20-27. [in Ukrainian]
7. Stratehiyarozvytkusystemypravosuddya ta konstytutsiynohosudochynstvana 2021-2023 roky, zatv. UkazomPrezydentaUkrayiny vid 11 chervnya 2021 roku № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. [in Ukrainian]
8. Osnovnipryntsypnezalezhnostisudovykhorhaniv, skhvalenirezolyutsiyamy 40/32 ta 40/146 Heneral'noyiAsambleyi OON vid 29 lystopada ta 13 hrudnya 1985 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text. [in Ukrainian]
9. RishennyaVelykoyipalatyKonstytutsiynohoSuduUkrayiny vid 4 hrudnya 2018 roku №11-r/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-18#Text>. [in Ukrainian]
10. Yevropeys'ki ta mizhnarodnistandarty u sferisudochynstva / za red. YU. Zemlyts'koyi. Kyiv, 2015. 708 s. [in Ukrainian]
11. Antykoruptsiyna stratehiyana 2021-2025 roky. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsiyna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>. [in Ukrainian]